

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олена ОВЧИННИКОВА,

Хмельницький національний університет

Сучасна демократизація життя населення України може неабияким чином вплинути на стан міграційних переміщень населення країни.

Міграційні процеси пов'язані перш за все з пошуком кращих можливостей, як у вигляді більшої заробітної плати, що активізує саме трудову міграцію, так і кращих умов життя, що базуються на економічних, соціальних, екологічних, політичних, релігійних, національних та інших мотивах міграцій. Уряд кожної країни має стежити за сучасним станом міграційних процесів населення, регулювати як обсяги міграційних потоків, так і їх структуру і напрямки, забезпечувати правовий захист емігрантів і іммігрантів, надавати соціальні гарантії мігрантам та їхнім сім'ям. Тому сьогодні є актуальним дослідження зв'язку між урядовими програмами у сфері соціального захисту населення та бажанням населення мігрувати.

Міграційні процеси, а саме структура міграційного потоку, впливають на статево-віковий склад населення, демоекономічний потенціал суспільства, стан ринку праці та процеси відтворення населення. Особливо важливою в таких умовах є проблема дослідження міграції працездатного населення, що стосується питання не тільки функціонування вітчизняного ринку праці в умовах зростаючого безробіття і нестачі кваліфікованих фахівців, але і виходу України на світову арену, інтеграцію до ЄС, що призводить до якісних змін соціальних, культурно-етнічних, економічних міждержавних відносин.

Взагалі, міграційний обмін між країнами має відбуватися на цивілізованих засадах — як похідна від інтеграції капіталу,

технології, знань. А демократизація суспільства повинна виражатися в прозорості міграційних процесів, поінформованості населення, повній захищеності закордонного перебування громадян України, зокрема, працевлаштування.

Це свідчить про необхідність створення відповідної правової бази, налагодження широкої мережі контролю з боку держави. Уряд не має права обмежувати виїзд громадян за кордон, як з метою тимчасового працевлаштування, так і на постійне місце проживання, оскільки це суперечить правам людини на вільне пересування. Тому необхідна координація спільних зусиль усіх державних органів, що займаються міграційними питаннями (серед яких — Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство внутрішніх справ, Державний центр зайнятості і т. ін.), що можливе за умови правильно організованого міграційного дослідження, розробленої концепції міграційних переміщень населення та міграційної політики держави.

Вивчення руху населення і трудових ресурсів передбачає знаходження методів визначення величин міграції. Теоретичні можливості вирішення такого завдання, як відомо, базуються на тому, що міграція населення, яка є одним із видів переміщення осіб, зумовленого, здебільшого, соціально-економічними факторами, що характеризують умови праці і побуту.

Облік міграції населення завжди був складнішим у порівнянні з обліком природного руху населення, що обумовлено як специфікою організації самого обліку, так і недостатньо розробленою теорією загального міграційного переміщення населення, і, зокрема, міграційної готовності населення. Основними джерелами даних про обсяг, структуру і напрямок міграційних потоків є дані поточного обліку трудової міграції і дані вибіркового обстеження. Відповідно, за джерелами вихідних даних, виділяють: прямий метод обліку міграції (поточна реєстрація міграційних процесів як у місці вибуття мігрантів, так і в місці їхнього прибуття. Вірогідність цього методу і його своєчасність не гарантована) і непрямі методи (які в більшості випадків носять розрахунковий характер і спираються на матеріали переписів населення і вибіркового дослідження).

Як і при аналізі природного руху населення, для вивчення

міграційних процесів виділяють дві групи показників: абсолютні й відносні. До абсолютних показників відносяться число прибулих і число вибулих. Різниця між ними складає сальдо міграції, або чисту міграцію. Сума прибулих і вибулих складає міграційний обіг або валову міграцію.

Поряд із цими показниками загального числа прибуття, вибуття і міграційного приросту використовують відносні показники, які характеризують інтенсивність і структуру міграції. Для визначення ролі окремих груп населення в загальній інтенсивності міграційних процесів використовується індекс відносної інтенсивності міграції, що показує відношення частки коефіцієнта інтенсивності для даної групи до загального коефіцієнта інтенсивності міграції [1].

Статистична звітність щодо міграції населення передбачає заповнення щоквартальних та річних форм. Однак вони неадекватно оцінюють процеси міграції, через те, що існують нелегальні шляхи міграції, які неможливо зареєструвати. При обліку міграційних процесів навіть паспортна реєстрація не відбиває реальної ситуації: дійсна кількість мігрантів явно більша кількості тих мігрантів, що прописалися.

Методологічний принцип прогнозування міграції, в основі якого лежать властивості демографічного процесу, базується на виділенні показників для прогнозування. Вони розраховуються за допомогою балансових розробок, а також можуть бути екстрапольовані за даними стійких тенденцій.

У зв'язку з тим, що внутрішня і зовнішня міграції населення значно впливають на соціальну, економічну, етнічну, культурну однорідність суспільства, крім прогнозу чисельності населення необхідно адекватно оцінити втрати, якщо сальдо міграції негативне, і приріст, якщо воно позитивне. Тобто, для взаємовигідного розширення міграцій між країнами усе більшого значення набуває обґрунтування методики розрахунку її ефективності.

Відсутність відповідної офіційної статистики щодо міграційних переміщень та неможливість налагодження статистичного обліку трудових мігрантів актуалізували у найближчій перспективі проведення вибіркового обстеження та застосування отриманих матеріалів для характеристики цього надзвичайно склад-

ного соціально-демографічного процесу. Отримати достовірні дані можна шляхом підвищення вимог до організації вибіркового обстеження (формування вибіркової сукупності, інструктування інтерв'юерів, формування запитань анкети, ускладнення логіки їхнього викладу тощо).

За останнє десятиліття в Україні проводилися достатньо цікавих соціологічних опитувань мігрантів [2,3]. За стандартом, методика анкетування передбачає розрахунок репрезентативної вибірки. Для розповсюдження даних обстеження на все населення застосовується процедура статистичного зважування. Для правильної інтерпретації результатів обстеження вирішальне значення має інформація про величину похибки вибірки.

Однак, проведені по Україні соціологічні обстеження мігрантів мали деякі недоліки: проходили в великому обсязі і не є порівняльними за регіонами і у часі. Також існує ряд наступних проблем: по-перше, це не підготовлена методологія дослідження саме міграційних переміщень (всі опитування проводилися за загальними правилами вибіркового дослідження, окрім опитування в м. Києві, Чернівцях, де враховувалася методика, розроблена американським вченим Д.Масеєм); по-друге, залучені до опитування інтерв'юери не є спеціалістами в міграційних питаннях, тобто не знають специфіки міграційних переміщень; по-третє, побудова питань в анкетах, в загальному випадку, вимагала багато часу на їхнє заповнення; по-четверте, репрезентативність вибірки створювалася найчастіше за методом "снігового клубка", що може вплинути на результатах досліджень.

Взагалі, великі обсяги обстежень говорять про складність організації такої роботи, значні фінансові витрати, залучення великої кількості людей та багато часу на обробку результатів дослідження. Враховуючи, що на сьогодні аналіз проведених досліджень майже повністю проводиться вручну (тільки розрахункова частина вимагає використання ЕОМ, а обробка анкет, кодування та введення у комп'ютер, як правило, проводиться працівниками), то можна сказати про існування проблеми проведення постійного моніторингу міграційних процесів за допомогою трудомістких соціальних досліджень.

Виходом із такої ситуації, може бути використання сучасних методів математичного забезпечення соціологічних досліджень, що базуються на малих обсягах вибірок, при цьому достовірність та репрезентативність опитування не змінюється (а в деяких випадках є більш точним), а витрати на організацію та проведення опитування зменшуються.

На сьогодні, на жаль, не можна стверджувати, що міграція — явище достатньо вивчене. Наявність безлічі визначень цього поняття, відсутність однозначної класифікації міграції і єдиних методологічних підходів до її вивчення свідчать про незавершеність міграціології як науки. У літературі з питань міграціології широко обговорюються такі загально визнані проблеми, як, наприклад, складність виділення причин, мотивів міграції та терміну їх дії і трудомісткість процесів збору вихідної інформації. З іншого боку, недостатня увага приділяється проблемі побудови системи математичних моделей міграції. Разом із тим, остання проблема є однією з найважливіших не тільки тому, що використання математичних моделей дозволить отримувати необхідну інформацію для управління міграційними процесами, але і тому, що обраний математичний апарат визначає (диктує) характер збору й обробки інформації.

Необхідність організації таких досліджень пов'язана не тільки з характером міграційних переміщень, але і, головним чином, зі зміною механізму управління і регулювання соціально-економічних процесів. Їхня визначальна роль пояснюється однією найважливішою специфічною особливістю: соціально-економічні процеси, що протікають на різних ієрархічних рівнях управління, не можуть бути вивчені без використання засобів математичного моделювання. Це твердження зв'язане з тим, що процеси міграції населення не можна вивчити шляхом фізичного експериментування, оскільки об'єктом дослідження є людина.

Ось, наприклад, наступні концептуальні положення стосовно цих досліджень:

- основний об'єкт досліджень має ієрархічну структуру: від окремої людини, до сім'ї, до міграційних потоків (зміні місця постійного проживання) на рівнях підприємств, міста, області, регіону і всієї країни;

- у цій ієрархічній структурі основними елементами є окремі люди, що є носіями ідей міграції з різних соціально-економічних, екологічних і політичних причин;
- об'єднання людей у сім'ї, є наступним, більш укрупненим об'єктом досліджень у порівнянні з окремим елементом. Процеси створення сім'ї і її розвиток є фундаментом утворення міграційних потоків на тлі соціально-економічного, правового, політичного, екологічного середовища. Окремі члени суспільства, сім'ї, потрапляючи в ці середовища, і утворюють міграційні потоки, що відображає загальні результати існування окремих елементів і осередків (сімей);

Представляючи міграцію як цілісну систему таких процесів, важливо не тільки виділити в ній число елементів (наприклад, населення країни), блоків, підсистем, але і зв'язки між ними, тобто визначити структуру; у такий спосіб сам процес вивчення міграції повинний проводитися як цілісна система міграційних досліджень.

Окремі елементи системи пов'язані з навколишнім середовищем, тобто більш могутньою системою не тільки інформаційно, але й матеріально, духовно, і, можливо, якимись іншими зв'язками. Тому елементи загальної системи на рівні окремої людини або осередку практично «пропускають» через себе результати своєї власної діяльності і вплив навколишнього середовища. Саме на цих двох рівнях приймаються рішення про міграції, а зовнішнє середовище може відігравати роль системи типу, «що виштовхує» із країни, регіону й ін., або «утримуючого» від міграції типу.

З твердження в п.4 випливає, що зв'язки між елементами такої системи не обмежуються лише інформаційними процесами. Звідси випливає твердження, що коли міграційна система вивчає лише інформаційні зв'язки, то це чисто бюрократична (у нормальному розумінні слова) система. Основне її призначення — з'ясувати, що відбувається, визначити наслідки міграції.

У зв'язку з викладеним у п.5 можна стверджувати, що в такій системі діє два великих механізми управління: самоврядування на рівні елементів і осередків та державне, регіональне та інші

управління, що сприяє стримуванню, зменшенню або підсиленню потоків міграції;

З усього викладеного випливає, що на рівні елементів і осередків міграційну систему можна розглядати як систему, де факт міграції є наслідком розбіжності цілей управління загальної системи з цілями її окремих елементів.

Викладені вище концептуальні положення характеризують особливості пропонованого загального підходу до вивчення подібних систем. Разом з тим такий підхід має потребу в конкретизації для більш детального розгляду особливостей концепції.

Трансформуємо (адаптуємо) основні поняття і визначення міграціології стосовно мети обґрунтування укрупненої структури системи управління міграцією населення.

Структура такої системи управління динамічна, мінлива. Наприклад, для таких країн, як США, Німеччина й інших розвинутих західних держав, міграційні потоки є більш односторонніми в порівнянні з Україною. Для названих країн основна проблема складається у фільтрації вхідних міграційних потоків, у той час як для України на даному відрізку часу бажано зберегти баланс вхідних і вихідних потоків.

Таким чином, процес обґрунтування структури управління складається не тільки у виділенні рівнів ієрархії, але й у формулюванні цілей, а потім — побудові механізмів управління і регулювання.

Дана система оснований на класичній кібернетичній схемі управління економічними об'єктами. Під управлінням міграцією розуміється підтримка її на рівні так званої міграційної норми, що представляє собою характеристику структури міграційного потоку. Складові міграційної норми — міграційні стандарти (або міри), яким також властиві розмаїтість і, в залежності від мети, переслідуваної на даному етапі дослідження, можуть бути проаналізовані в різних аспектах; ці дві обставини визначають багатокритеріальність задачі встановлення міри міграції. Міра є категорія диференційної міграції, тобто визначення тієї кількості складової міграційного потоку за тими якісними характеристиками (стать, вік, освіта тощо), що актуальні на даному етапі (як відомо, мобільність різних груп населення

— статевовікових, соціальних, професійних, етнічних, — не однакова).

Управляти міграцією — означає підтримувати на визначеному рівні міграційну норму. Наприклад, якщо серед мігрантів переважають чоловіки і спостерігається велика частина молодших груп працездатного віку (від 24 до 30 років), це призводить до фемінізації населення і його постарінню в районах вибуття мігрантів і надзвичайно великої частки молодих чоловіків у районах вселення. Для нормалізації такого стану економічними або адміністративними методами можна стримувати міграцію саме цієї вікової групи або підсилити мобільність інших вікових груп.

Процеси управління на всіх рівнях ієрархії міграційної системи — від окремої людини, до рівня держави, — повинні підлягати єдиній меті — поліпшенню добробуту суспільства. Однак зрозуміло, що вектор цілей мігрантів має розмаїтість компонентів, що варіюють від прагнення заробити до бажання «подивитися світ», у залежності від безпосередніх характеристик кожного індивідуума.

Та, як відомо, кожна країна самостійно визначає для себе прийнятну кількість мігрантів, з огляду на різні, як політичні, так і економічні, моменти (ситуацію на вітчизняному ринку праці, існування міжнародних угод і т.п.). Але при цьому важливо, якою буде складова міграційного потоку — зі знедолених людей, змушених мігрувати через неможливість нормального існування на батьківщині; або з людей, що мають достатній соціальний рівень життя, чия тимчасова еміграція викликає обмін інформацією, досвідом, підвищення кваліфікації, а також приведе до загального поліпшення економічного стану країни, її стабілізації на світовій арені.

Впливають наступні узагальнення:

1. Нині в Україні має місце недостатність інформаційного забезпечення міграційних досліджень. Регулювання будь-якого процесу, управління ним можливо лише при наявності відповідної інформації про його характер. Чим повніше і різноманітніше інформація, тим менше помилок під час прийняття управлінських рішень. Разом із тим, сьогодні в Україні відсутні єдині

методичні підходи до одержання інформації про міграції. Існуюча статистика міграційних переміщень є недостовірною і неповною. До того ж фіксація фактів трудової міграції ведеться вкрай скупо, з огляду на осіб, що офіційно звернулися в служби зайнятості з приводу закордонного працевлаштування. Безсумнівно, актуальною є і проблема обліку нелегальної міграції.

У такій ситуації виходом може бути проведення вибіркових досліджень: анкетування, соціальних опитувань і т.п. Проте, оскільки проведені в Україні соціологічні опитування характеризуються великою трудомісткістю та витратами на їхнє проведення, то час на обробку результатів обстеження відображається на оперативності отримання необхідної інформації.

2. Виникла необхідність у розробленні сучасної вітчизняної концепції міграційних досліджень та запропонуванню системи моделей і методів міграції, що дасть можливість визначити необхідні для економічного аналізу інструменти моделювання і прогнозування даного явища на основі існуючих даних.

Проведений аналіз показав обмеженість охоплення вітчизняних наукових досліджень міграційних переміщень. Наявність закритих кордонів у СРСР дозволяло говорити тільки про внутрішні міграційні переміщення. Тому дослідження радянських вчених ґрунтувалися лише на аналізі внутрішньорегіональних, міжрегіональних, міжрайонних переміщень, а також переміщень типу «село-місто», «село-село», «місто-місто» і т.ін., що істотно звужувало представлення про розвиток цієї науки. Відповідно, у побудові міграційних моделей, орієнтованих на внутрішню міграцію, були відсутні показники не характерні для переміщень населення усередині країни [4,5].

Сучасна ситуація міграційних переміщень досить сильно відрізняється від міграційної системи, що існувала двадцять років назад. Тому колишні моделі міграції, за принципом зовнішнього доповнення інформації, не досконалі і можуть бути використані лише для вирішення локальних завдань.

3. Управлінню демографічними процесами властиві риси, що є загальними для будь-якого процесу управління. Сюди відносяться ситуаційний аналіз і оцінка тенденцій ймовірнішого розвитку тих або інших процесів як при наявності прямого

цілеспрямованого суспільного впливу на них, так і при впливі непрямих факторів. Однак в Україні політика управління міграційними процесами не відпрацьована, що пояснюється відсутністю «зворотного зв'язку». «Зворотний зв'язок» — кібернетичне поняття, що відображає потік інформації від об'єкта управління і зовнішнього середовища, на базі якого відбувається керуючий вплив на «вхід» системи (мал.1.). Значна частина інформації про міграційні потоки і стан ринку праці є інформацією зворотного зв'язку для економістів, демографів і працівників управління. Приймаючи більшість управлінських рішень, працівники апарату управління повинні використовувати інформацію про фактичний стан міграційних потоків, інтенсивність міграції трудових ресурсів, якісні характеристики мігрантів. Така інформація дозволить не тільки управляти і коректувати раніше прийняті рішення, але і дозволить виявити закономірності розвитку міграції населення і, у сукупності з іншими видами інформації, може використовуватися для її прогнозування, прийняття стратегічних рішень. Такого роду інформація і повинна надходити по каналах зворотного зв'язку, що в Україні на сьогодні відсутня. У нашій країні недоліки виникають уже на першій стадії управління системи зі зворотним зв'язком: у ході контролю й обліку статистичної інформації нарастають похибки, отримані в процесі аналізу міграційних переміщень.

Крім того, при класичному управлінні повинні враховуватися закон Ешбі, тобто, при управлінні міграційними процесами розмаїтість керуючих впливів політиків, керівників, які займаються регулюванням процесів міграції, повинна враховуватися різнобічність міграцій, розмаїтість їхніх видів, а також мотивів, факторів, причин, що впливають на бажання мігрувати; враховувати розмаїтість економічних і соціальних умов, у яких відбуваються міграції, зв'язок із правовим, економічним і соціальним середовищем приймаючих країн (оскільки в міграції завжди беруть участь дві сторони); і, нарешті, враховувати індивідуальні характеристики індивідуума — безпосереднього учасника міграційних переміщень.

У задачі дослідження входить вивчення процесу формування міграції працездатного населення в розрізі факторів, що впли-

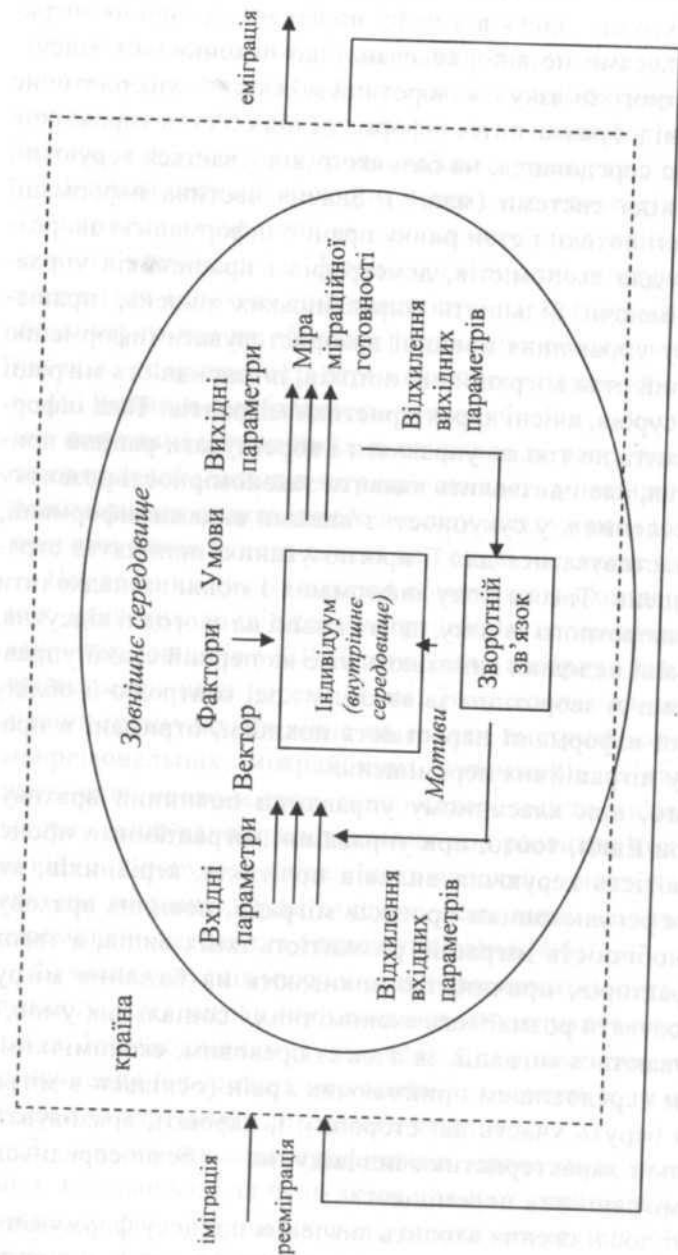

Рис.1. Принцип зворотного зв'язку в управлінні міграційною системою

вають на бажання різних шарів населення мігрувати (складових міри міграційної готовності, — запропонованого нами поняття, що показує наскільки людина готова до міграції), аналіз якісних і кількісних характеристик потоків населення, що відносяться до категорії потенційних мігрантів, а також можливий аналіз якісних і кількісних характеристик зворотних потоків, тобто тих, які повертаються з-за кордону. Безумовно, потоки «входу» і «виходу» до країни будуть розрізнятися. Це розходження — є відхилення того, що ми «допускаємо» на «вхід» від того, що «одержуємо» на «виході». Причому, відхилення може мати як якісну характеристику (зміни в бажаному і небажаному напрямку), так і кількісну.

Метою держави (точніше вектором цілей) буде одержання на вході таких потоків населення, що підвищили кваліфікацію або покращили своє матеріальне становище.

З вищесказаного випливає, що «норма» управління і її міри (кількісні і якісні характеристики міграційних потоків) повинна розроблятися в залежності від внутрішнього стану системи «країна», того, що необхідно в даний момент для даної держави, а самі дослідження необхідно проводити в залежності від цілей вивчення міграційних переміщень (Наприклад, у даний час дослідників може цікавити напрямки міграційних потоків, в інший час — ранжування причин, що змушують мігрувати, і таке інше.) Необхідність проведення дослідження формується в період відхилення фактичної величини міграційного потоку від її середньостатистичних значень, якщо проводиться регулярно дослідження показників міграції, або директивно, або спеціалістами в галузі міграції.

Таким чином, міграційні процеси є складною ієрархічною структурою взаємозалежних елементів, причому зовнішнє середовище грає лише «стимулюючу» або «виштовхуючу» роль, а рішення про міграцію приймається на рівні індивідуума.

Виділення міграції населення в систему припускає включення в поняття міграційних переміщень не тільки безпосередньо територіальних переміщень, але й абстрактного поняття «потенційна міграція», що визначає внутрішню готовність людини до зміни місця проживання, місця роботи і т.ін. На

сучасному етапі дослідження міграційних процесів особливу увагу необхідно приділити управлінню кількістю і якістю міграційних потоків, але більш ефективно управління можливе при досконалій організації дослідження міграційної системи. Одним зі способів дослідження в будь-якій науці виступає математичне моделювання. Отже, організація дослідження процесів міграції населення повинна ґрунтуватися на основі економіко-математичних моделей, а розробка моделей міграційних процесів — на вивченні елементів міграційної системи — людини.

Таким чином, зростає роль організації міграційних досліджень як системи управління, аналізу, регулювання і контролю міграційних процесів.

Література:

1. Прибиткова І.М. Основи демографії. — К.: "Арт ЕК", 1997. — 254 с.
2. Хомра О.У. Структура і напрямки міграційних потоків населення. — К., 1997. — 154 с.
3. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. — К. — 1997. — 128 с.
4. Денисенко М. и др. Миграциология // — М., 1989. — 196 с.
5. Староверов О.В. Модели движения населения. — М: Наука, 1979. — 342 с.